

فارسی در عربی

تأثیر و نفوذ زبان و ادب فارسی در زبان و ادب عربی

واسطی
کتابخانه ملی

1600334

1397/03/07

فارسی در عربی تأثیر و نفوذ

زبان و ادب فارسی در زبان و ادب

عربی

دکتر محسن راثی

۶۷۶

مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی

فارسی در عربی: تأثیر و نفوذ زبان و ادب فارسی در زبان و ادب عربی
دکتر محسن رائی

ویراستار: ونوس قدیمی
حروفنگار و صفحه‌آرا: سمیرا دهقان
طراح جلد: امیرشاهرخ فریوسفی
ناظر چاپ: صفر ممیزاد
چاپ اول: ۱۳۹۶
شمارگان: ۵۰۰
قیمت: ۳۲۰.۰۰۰ ریال

کلیه حقوق برای دانشگاه شهید بهشتی محفوظ است.

سرشناسه: رائی، حسن، ۱۳۳۸-
عنوان و نام پدیدآور: فارسی در عربی تأثیر و نفوذ زبان و ادب فارسی در زبان و ادب عربی /
محسن رائی.
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری: دوازده، ۴۴۸ ص.
فروست: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی؛ ۶۷۶
شابک: ۹۷۸ ۹۶۴ ۴۵۷ ۴۱۰ ۸
وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا
یادداشت: کتابنامه؛ ص. ۴۳۱؛ نمایه.
موضوع: فارسی - تأثیر بر عربی؛ Persian language - Influence on Arabic
شناسه افزوده: دانشگاه شهید بهشتی
رده‌بندی کنگره: PJ۶۲۰ ۱/۲ ف ۱۳۹۶
رده‌بندی دیویی: ۴۹۲/۷۲۴
شماره کتابشناسی ملی: ۵۰۴۷۸۸۸

کد ناشر ۱۰۰۱۷۳۴

www.pub.sbu.ac.ir
unipress@mail.sbu.ac.ir

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	نه
مقدمه.....	۱
فصل اول: روابط دیرینه ایران با اعراب.....	۳
مرزبانان و سرداران ایرانی.....	۶
رفتار مرزبانان با قبایل عرب.....	۹
فصل دوم: آهنگ پارسی.....	۱۵
ترانه‌ای در بصره.....	۱۸
سروده در بلخ.....	۱۹
فصل سوم: پیوستگی‌های تاریخی ایران و حیره و یمن.....	۲۱
پیوستگی‌های تاریخی ایران و حیره.....	۲۱
پیوستگی‌های تاریخی ایران و یمن.....	۲۶
پیوستگی‌های تاریخی ایران و شام.....	۳۴
پیوستگی‌های تاریخی ایران و عراق.....	۳۶
نقل دیوان عراق از فارسی به عربی.....	۴۱
فصل چهارم: ادب و مفاهیم آن.....	۴۳
فصل پنجم: بلاغت فارسی، تعریف و تأثیر آن در بلاغت عربی.....	۴۷
عبدالحمید.....	۵۳
ابن مقفع.....	۵۵
دیوان دبیرد در دوره ساسانی.....	۵۸
دبیران چه چیزها می‌آموختند.....	۶۴
سرآغازنامه‌ها و مهر کردن آن‌ها.....	۶۴

۶۷	فصل ششم: تأثیر قصص و داستان‌های فارسی در عربی
۶۷	داستان‌سرایی در ادب فارسی
۶۸	داستان شروین دشتی
۷۰	داستان‌های دوره ساسانی
۷۱	داستان هزار افسان
۷۲	سندبادنامه
۷۳	بلوهر و بوداسف
۷۴	کلیله و دمنه
۷۵	طوطی‌نامه
۷۶	اسکندرنامه
۷۸	قمرنامه
۷۹	بختیارنامه
۸۰	لیلی و مجنون
۸۵	فصل هفتم: تأثیر جشن‌های ایرانی در زبان و ادبیات عربی
۹۵	جشن مهرگان، نوروز و سده
۹۶	رام‌روز
۹۷	فصل هشتم: خصیصه‌ها و ویژگی‌های شعر فارسی و تأثیر آن در شعر عربی
۹۷	ردیف
۹۹	انواع ادبی
۱۰۰	قالب‌های شعر
۱۰۵	وزن شعر (عروض)
۱۱۱	فصل نهم: امثال فارسی و تأثیر آن در عربی
۱۲۳	فصل دهم: مضامین فارسی در شعر عربی
۱۳۱	فصل یازدهم: تأثیر اندرزنامه‌ها و پندنامه‌های ساسانی در عربی
۱۵۱	فصل دوازدهم: تأثیر موسیقی ایرانی در عربی
۱۶۵	نمونه‌ای از اصطلاحات موسیقی فارسی در عربی
۱۶۹	فصل سیزدهم: ترجمه شعر به شعر

فصل چهاردهم: تصرفات ایرانیان در کلمات عربی.....	۱۷۵
فصل پانزدهم: ادبیات عرب.....	۱۸۵
ادبیات صدر اسلام و شعرای مخضرم.....	۱۸۸
ادبیات عرب در دوره اموی.....	۱۸۹
فصل شانزدهم: دژها و کاخ‌های ایرانی در اشعار عربی.....	۱۹۵
فصل هفدهم: سهم ایرانیان در لغت، ادب، فرهنگ عربی و اسلامی.....	۲۰۱
فصل هجدهم: بیت الخیمه و ایرانیان.....	۲۱۵
فصل نوزدهم: اسلام در ایران و اسلام ایرانی.....	۲۲۳
فصل بیستم: تداوم فرهنگ و هنر ایرانی.....	۲۳۱
فصل بیست و یکم: نازی گویان اسلامی ضد عرب.....	۲۳۷
فصل بیست و دوم: دگرگونی‌های کلمه‌ها، فارسی در زبان عربی.....	۲۴۵
فصل بیست و سوم: اشتقاق و صیغه‌سازی در زبان عربی.....	۲۷۵
اشتقاق اصغر.....	۲۷۵
اشتقاق اکبر.....	۲۷۶
نحت یا واژه‌آمیزی در زبان عربی.....	۲۷۶
اقسام واژه‌آمیزی در زبان.....	۲۷۷
فصل بیست و چهارم: کلمات فارسی در قرآن کریم و احادیث.....	۲۷۹
فصل بیست و پنجم: بعضی مشاغل و اصطلاحات دیوانی پارسی در عربی.....	۲۸۵
فصل بیست و ششم: تأثیر واژگانی و نفوذ کلمات فارسی در عربی.....	۲۹۹
منابع.....	۴۳۱
فهرست اعلام.....	۴۴۱

پیشگفتار

با مطالعه و جست‌وجو در کتب و آثاری که طی تاریخ به زبان عربی تألیف شده است، از جمله دیوان‌های شعر شاعران جاهلی و مَخْضَرَم و عصر اسلامی و همچنین آثار منشور و مکتوب در موضوعات و موضوعات گوناگون چون علوم طبیعی و ریاضی و نجوم و دیگر دانش‌ها، چنین نتیجه‌گیری می‌شود که این آثار سرشار از واژه‌ها و اصطلاحات و تعبیرات و مضامین و معانی فارسی‌اند که ریشه‌شان به زبان این آثار عربی غالباً از ذکر مأخذ اصلی کلمات معرب یعنی اصل و اشتقاق و یا معنی یا مترادف که آن واژه‌ها در آن‌ها به کار رفته است غفلت کرده‌اند.

درباره واژه‌های فارسی که در لغت‌نامه‌های عربی مانند *لسان العرب* آمده است یا همچون *فارسیات اعشی* و *ابونواس* و *لغت* نوشته اندلسی یا اصطلاحات دیوانی و تشکیلات اداری فارسی که خود حکایت از نفوذ و رواج و تأثیر عمیق زبان فارسی در زبان عربی است، هریک نیازمند تحقیق مستقل و جداگانه است که در این مجال به نمونه‌هایی از آن اشاره شده و بحث تفصیلی در این زمینه مستلزم تحقیق و مطالعه در چندین کتاب است.

بسیاری از لغت‌شناسان نامی دوره عباسی مانند *احمد بن محمد* و *کسائی* و *سیبویه* و *معمر بن مثنی* و *خلیل بن احمد* درید و دیگران به زبان عربی وابستگی داشتند و می‌کوشیدند برای هر کلمه، حتی نام اشخاص و مکان‌ها، ریشه عربی جست‌وجو کنند. جایگاهی بسازند. باین حال، در موارد بسیار ناچار شدند به اصل فارسی برخی کلمه‌های عربی استعرا ف کنند، اما هیچ‌یک کتابی مستقل در این زمینه تألیف نکرده‌اند جز *سیبویه* که در کتاب *حروف و جامع* خود به این موضوع به تفصیل پرداخته است.

نخستین کسی که در زمینه معربات کتاب مستقلی نوشته *ابومنصور موهوب بن احمد بن محمد بن الخضر الاهوازی* معروف به *جوالیقی* از دانشمندان قرن ششم هجری قمری است که کتاب خود، *المعرب من الکلام الاعجمی*، را در هفتصد لغت تألیف کرده است.

دومین کتاب نوشته شده در این زمینه *شفاء الغلیل* از *شیخ الاسلام شهاب‌الدین احمد بن خفاجی* کوفی است که در قرن یازدهم هجری می‌زیسته است.

این کتاب مزیت و برتری زیادی بر کتاب جوالیقی ندارد جز اینکه برخی کلمه‌های رایج و غیرعلمی فارسی را که در دوره عباسی به زبان عربی درآمیخته است، بر آنچه جوالقی آورده افزوده؛ چنان‌که می‌توان گفت کتاب او ذیلی است بر کتاب جوالقی.

سومین کتاب مستقل در این زمینه *الالفاظ الفارسیه المعربة* نام دارد که ادی شیر، رئیس اسقف‌های کلیساهای کلدانی، آن را تألیف کرده است. در مقدمه این کتاب، از فراوانی کلمه‌های فارسی در عربی اظهار شگفتی می‌کند و می‌افزاید که چرا زبان فارسی بیش از هر زبان دیگری در زبان عربی رخنه کرده است در صورتی‌که سریانیان و رومیان و قبطیان و حبشیان نیز در مجاورت اعراب می‌زیسته‌اند و با تیره‌ها و قبیله‌های عرب آمیزش داشته‌اند و هم از ریشه زبان‌های سامی بودند و با زبان‌های سریانی و عربی خویشاوندی و نزدیکی داشتند و پیوند واژه‌ها در زبان‌های هم‌ریشه به‌آسانی سهولت انجام می‌گیرد، تا زبان‌هایی که از یک ریشه سرچشمه نگرفته‌اند.

راز این مطلب که نویا از نظر ادی شیر پنهان مانده است، روابط چندهزارساله همسایگی تمدن ریشه‌دار و دهن‌برانی است. علاوه بر این، دو عامل یگانگی و پیوستگی دینی و اعتقادی میان ایران و اعراب که بر سطر فرهنگ و تمدن درخشان اسلامی برقرار بوده در این کتاب به تفصیل بیان شده است.

کتاب ادی شیر از دو کتاب دیگر واژه‌های بیشتری دارد، اما در آن خطا و اشتباه و سهو بیشتری نیز در تشخیص شکل فارسی کلمات و ریشه آن‌ها به چشم می‌خورد. دانشمند بنام عرب، احمد تیمور پاشا مصری، در مقالاتی که در جلات مجمع علمی دمشق به سال ۱۹۳۲ با نام *الالفاظ العباسیه* منتشر کرده، درباره برخی واژه‌های فارسی درآمیخته به زبان عربی نکته‌های سودمندی نگاشته است. نخستین ایراد اساسی که بر این آثار مترتب است ذکر نکردن مأخذ اصلی کلمه‌های معرب است، یعنی منابع و آثاری که کلمات آن‌ها به کار رفته نادیده گرفته شده‌اند. ایراد دیگر به نویسندگان این آثار برمی‌گردد که فقط به ذکر معرب‌بودن و داشتن ریشه فارسی یک کلمه بسنده کرده‌اند، اما چون فارسی نمی‌دانستند به ریشه و اشتقاق آن در فرهنگ‌ها و لغت‌نامه‌های فارسی اشاره‌ای نکرده‌اند که اگر چنین کاستی‌هایی در این آثار نبود برای پژوهشگران در تاریخ زبان و زبان‌شناسان اهمیت بسیار داشت. از این گذشته، شمار اندکی از واژه‌های فارسی در این آثار آمده است.

برخی خاورشناسان اروپایی، که در زمینه زبان عربی پژوهش کرده‌اند، راجع به الفاظ فارسی که با این زبان درآمیخته است نیز مطالبی نوشته‌اند، مانند چیزهایی که در *المستدرک دوزی*، که ذیلی است بر فرهنگ‌های عربی، در این خصوص آمده است. چند سال پیش، کتابی در

نمایشگاه کتاب دیدم با عنوان المعجم المفصل فی العرب و الدخیل تألیف سعدی ضنوی در بیروت که از این کتاب سودمند نیز بهره بردم.

در کتاب کلمات بیگانه در قرآن از پروفیسور آرتور جفری، نزدیک به یکصد و هشتاد کلمه فارسی از قرآن کریم استخراج شده است. این کتاب را مترجم دانشمند، دکتر بدره‌ای، به فارسی برگردانده‌اند. مترجم با استناد به تحقیقات تازه، در بسیاری جاها، کار جفری را تکمیل کرده و سرانجام ترجمه‌ای پرازنده و معتبر به‌دست داده است.

از عالمان متأخر و ادبا و محققان معاصر زبان و ادب فارسی نیز آثار مهم و مفیدی در این زمینه تألیف شده و در دسترس طالبان و جویندگان فضل و ادب قرار گرفته است:

۱. فرهنگ واژه‌های فارسی در زبان عربی، از محمدعلی امام شوشتری که مشتمل است بر مجموعه عظیمی از واژه‌های فارسی به‌کاررفته در دوره‌های گوناگون نظم و نشر عربی و کاری است بسیار دلنواز و مفید، که سعی ایشان مشکور است.

۲. کوشش‌های علمی و تحقیقاتی عالمانه دکتر آذرتاش آذرنوش به‌ویژه در دو اثر تحسین‌برانگیز و ارزشمند راه‌های نفوذ فارسی در فرهنگ و زبان عرب جاهلی و چالش میان فارسی و عربی که دربردارنده اطلاعات دقیق و آگاهی‌های عمیق در باب ادبیات تطبیقی و مسائل مشترک زبان و ادبیات فارسی و عربی است.

۳. مقالات چند و مهم و ممتع از استاد مفضل دکر مهدی که شوق در زمینه تأثیر زبان و ادب فارسی در عربی فایده و اهمیت و اعتباری خاصی دارد و همچنین مقالات ادبیات تطبیقی دانشگاه شهید باهنر کرمان را در این زمینه بسیار سودمند و کاربردی یافتیم و از آن‌ها بهره بردیم.

۴. در میان پژوهش‌های مربوط به معربات فارسی و سیر و تأثیر تاریخ و فرهنگ ایرانی در زبان و ادبیات عربی، تحقیقات و تألیفات بدیع و مبتکرانه و پژوهش‌های محققانه سادروان دکتر محمد محمدی ملایری جلا و جلوه خاص دارد. دکتر محمدی از نادر محققان و کم‌نظیر دانشمندانی است که با تحقیق‌های علمی و کوشش‌های مستمر خستگی‌ناپذیر و بسیار مفید و اثربخش خود در مجله الدراسات الادبیه که با همت و درایت ایشان منتشر می‌شد و همچنین در آثار و تألیفات زیبا و غنی و عالمانه شش‌جلدی تاریخ و فرهنگ ایران حق بزرگ و دین سترگ را به علم و ادب و فرهنگ ایران ادا کرده و با زرفرنگری و واقع‌بینی و دقت و احتیاط تمام و ممارست و مهارت فراوان توفیق یافته است که دامنه تحقیق و تفحص در زمینه تاریخ و فرهنگ ایران و اسلام و پیوستگی‌های لغوی و فرهنگی و مسائل و موضوع‌های مشترک دو زبان فارسی و عربی و پیشینه تاریخی هر دو زبان و سابقه فرهنگ هر دو قوم را

با دقت نظر و دید انتقادی و وسعت و تبحر کافی و اطلاع و بصیرت کامل خود در هر دو زبان وسعت دهد و آن را رونق و غنا و اعتبار و استحکام بخشد. فضل تقدم و تقدم فضل از آن اوست و ما خوشه چین خرمن دانش او و توشه گیر زاد و نوال فضل و بینش او، از خداوند مَنان خواهانیم پاداش کار عظیم آن فرزانه فقید را در فردوس عدن مضاعف گرداناد. در سال ۱۳۷۰ که دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه تهران بودم از افادات استاد مرحوم محمدی بهره می بردم و از نوشته های نغز او استفاده می کردم، شوق مطالعه و تحقیق در این زمینه در وجود این شاگرد کم بضاعت و تلمیذ بالارادت می افزود و این ضعیف را با همه ملت مایه و نقصان سرمایه به کار جمع و تدوین این کتاب تحریض کرد و هرچند که عید یبونقص آن را چنان که بایست نیازست کاست، استدارک ارشاد از دوستان فاضل و استادان بارع مناسبت و عفو و اغماض از خطا و لغزش موجب بسی منت ها.

اثر حاضر ناصل روح پژوهشی با نام «تأثیر و نفوذ زبان و ادبیات فارسی در زبان و ادبیات عربی» است که در دانش نامه بیات و علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی به انجام رسیده است. درباره اهمیت این اثر، جناب سطری به اختصار از نظر خوانندگان و علاقه مندان این موضوع می گذرد. درباره نفوذ هریک از دو زبان فرهنگ ایرانی و عربی در یکدیگر و تحولاتی که بر اثر آن در ادبیات هریک از دو زبان روی داده و پیوستگی های دیرینی که در دوران های گوناگون تاریخی این دو زبان و تأثیر متقابل هریک در دیگری بهترین و مؤثرترین راه، برای حصول تفاهم بین ملت ها، همین تحقیقات مشترک است. کتاب ها و تألیف هایی که پیش تر به آن ها اشاره شد بخشی از آثاری است که گاهی به معرب بودن کتاب اشاره کرده، اما ریشه و اصل فارسی آن را نگفته است. در این کتاب به اصل و ریشه و استقلال مفردات اشاره شده و در آثار فارسی نیز، تأثیر لغوی زبان فارسی در زبان عربی به اختصار بیان شده است. افزون بر این، ترجمه اشعار عربی به فارسی نیز، در این کتاب، برای فارسی زبانان و دانش جویان عرب علاقه مند به مطالعه و تحقیق در زبان فارسی سودمند است.

از انتشارات دانشگاه شهید بهشتی که در آماده سازی و انتشار این اثر همت گماشت، به ویژه از سرکار خانم ونوس قدیمی، ویراستار کتاب، که با دقت و حوصله تمام در پیراستن و آراستن متن کوشش تحسین برانگیزی معمول داشت و از حروف نگار و صفحه آرای دقیق، سرکار خانم سمیرا دهقان بسیار سپاسگزارم.

محسن رانی

۱۳۹۶